

Catedra de literatură universală și comparată (cond. conf. Gh. Szabó)
 a Universității Babeș-Bolyai din Cluj și Catedra de istoria medicinei și farmaciei
 (cond.: prof. dr. I. Spielmann, doctor-docent) a I.M.F. Tirgu Mureș

JOHANNES SOMMER ȘI MEDICINA

Gh. Szabó, dr. I. Spielmann

Activitatea umanistului german Johannes Sommer (1642—1674) stins de tânăr, se leagă în țara noastră de orașele Iași, Cotnari, Brașov, Bistrița și Cluj (1). Consilier în probleme culturale al lui *Despot Vodă*, el joacă un rol important în înființarea Școlii de la Cotnari, activând mai târziu ca profesor la școlile din Brașov și Bistrița. Este al treilea director al Colegiului unitarian din Cluj, meritând interesul posterității și pentru operele sale în limba latină și germană. Printre operele scrise în limba latină găsim și satira dramatică „Colicae et Podagrae Tyrannis” (2), dedicată medicului curții princiare din Alba Iulia, Giorgio *Blandrata*, datată 1 ianuarie 1570 (3).

Versurile votive diferă atât prin titlul, dar mai ales prin conținutul lor de obișnuitele prefețe pline de elogii și lingușiri. Titlul (4) atestă că poetul a suferit el însuși de colică, deci satira dramatică propriu-zisă se bazează pe experiența trăită. Autorul dorește să-și împărtășească observațiile cu *Blandrata*, renumitul medic practician. Aflăm astfel, că pe *Sommer* l-au încercat timp de mai bine de o lună suferințele de mai sus. Acestea s-au reînnoit apoi de trei ori consecutiv, iar acum boala „se întinde și asupra regiunii voastre”. *Sommer* atrage atenția lui *Blandrata* să aibă grijă ca nu cumva tânărul și popularul domnitor *János Zsigmond* să fie atins de boală (5), să gonească mai curând molima „în stomacul trîndavilor, a pețitorilor Penelopei, în poverile pământului, dintre care Dacia nutrește mulți”.

Citind versurile votive, atenția medicului de azi este atrasă mai ales de faptul că *Sommer* consideră colica o boală epidemică. De fapt, nu avem de a face cu o metaforă poetică arbitrară, dar nici nu putem identifica concepția poetului cu noțiunea modernă a infecției.

Evul mediu a împărtășit părerea lui *Galen*, după care majoritatea bolilor ar fi cauzate de alterarea factorilor de mediu (aer, apă, vânturi) care în condiții normale determină activitatea organismului, răspîndindu-se într-un mod endemic sau epidemic.

În cazul colicilor trebuie să consemnăm și faptul că tocmai în secolul al XVI-lea a fost semnalată apariția endemică în Franța, Olanda, Ungaria, a afecțiunii denumită colică vegetală, de fapt o formă a colicii saturnine. Chiar unii medici contemporani fac legătura dintre consumarea unor vinuri falsificate cu compuși de plumb și acest tablou clinic. În versurile votive ale lui *Sommer* aluzia la paraziții din Transilvania, aidoma pețitorilor Penelopei, dincolo de critica ei socială (6) poate semnala și legătura causală a afecțiunii cu ospăturile și chefurile acestora. Pentru o asemenea interpretare ar pleda și faptul că, în satira dramatică propriu-zisă *Sommer* arată relația directă dintre declanșarea bolii și consumarea abuzivă a vinului, respectiv excesele în mîncăruri.

Contingentele medicale nu lipsesc nici din ultimele rînduri ale versurilor votive, de obicei pline de formule de complezență, în timp ce *Sommer* se referă și aici la boala sa: „Dacă judecata ta va găsi că versul meu nu e destul de cizelat.

destul de elocvent și supiu, să știi, că l-am conceput atunci, cînd crunta boală a pus stăpînire aproape pe toate simțurile mele, iar tînguirea aprigei dureri a încătușat forțele spiritului meu bolnav”.

Enunțarea principalelor simptome ale colicii apare încă de pe acum în versurile votive Pasajul citat dovedește din nou că în descrierea colicii *Sommer* s-a bazat în bună parte pe propriile sale observații. Aici rezidă probabil și explicația faptului de ce în satira sa dramatică simptomele colicii sînt mult mai precis și mai detaliat înfățișate decît cele ale podagrai.

Despre „drama” propriu-zisă, însumînd 302 rînduri, *Schuller* (7) notează pe drept cuvînt că ea reprezintă imbinarea a trei genuri poetice: a poemului didactic umanist, în scopul descrierii unei boli (*Krankheitsgedicht*), a poeziei medievale altercative (*Streitgedicht*) și a tragediei antice. Insuși *Sommer* afirmă despre opera sa că e „o scurtă imitație a tragediilor antice”. În acest caz sub tragedia antică trebuie să înțelegem dramele lui *Seneca*. *Schuller* face o analiză multilaterală a influenței exercitate de către *Seneca*, un autor foarte popular între umaniști, asupra lui *Sommer*, de aceea ne vom limita de a face doar unele întregiri.

Trebuie să precizăm în primul rînd că cele cinci personaje ale dramei iau cuvîntul de optsprezece ori, acest număr fiind proporțional cu extinderea piesei potrivit concepției lui *Seneca*. Ne referim aici la particularitățile de construcție ale dramelor filozofului roman, amator de lungi monoloage, deseori în detrimentul dramatismului. Dintre personaje tonul îl poartă Podagra, care deși participă la dialog numai de trei ori, ocupa totuși aproape o treime a textului. Numai Colicus are un spațiu mai larg: el se adresează publicului în cinci rînduri, în 88 de versuri ale satirei dramatice, fapt firesc de vreme ce în centrul piesei stau acuzele și relatările lui Colicus despre boala sa.

O mențiune specială merită bogata aparatul mitologică a poetului: el amintește nominal sau face aluzii, la mai mult de 20 de personaje, al căror rol mitic este în mod direct sau indirect legat de geneza, cauza sau vindecarea bolilor. Astfel, vom găsi referiri la *Ceres* și *Bacchus*, al căror cult nesăbuit dăunează stomacului, se amintește — în legătură cu originea bolilor — mitul *Pandorei* și al lui *Prometeu*, numele zeiței *Febris*, a lui *Asclepios*, *Atropos* și una dintre *Parce*. Această din urmă este așteptată cu nerăbdare și chemată chiar de către cei suferinzi de colică cărora numai moartea le alină durerile. Utilizarea miturilor, folosirea corului și a tonului retoric în tratarea unei teme profane dau întregii piese și nu în mod accidental un colorit comico-parodistic. *Pîrnat* amintește (8) că între operele atribuite lui *Lucian* din *Samosata* (120—cca 180 e.n.) găsim și o „dramă” denumită „*Tragodopodagra*”, neîndoielnic una din modelele folosite de *Sommer*, fapt atestat nu numai de identitățile de text, dar și de denumirea personajelor: *Podagricus*, *Corus*, *Podagra*, *Nuntius*, *Medici*, *Tortores*.

În opera tipărită a lui *Lucian* există și o altă piesă inserată de obicei după precedenta. Este vorba de „*Celeripes*” (*Ocyppus*, pe grecește cel cu picioare springente). Personajele acestei piese sînt: *Podagra*, *Celeripes*, *Educator*, *Medicus*, *Dolor*, *Nuntius*. Eroul principal, *Celeripes*, este fiul lui *Podalirus* și al *Astasiei*, tînr frumos, puternic, mare prieten al educației fizice. De nenumărate ori i-a văzut pe cei suferinzi de podagră și a ris de ei, neconsiderînd podagra o boală. Prin aceste fapte a supărat-o pe zeița *Podagra*, care l-a pedepsit pătruzînd în organismul său și producîndu-i dureri acerbe. Educatorul îl consolează pe *Celeripes* și împreună cu bolnavul îl împiedică pe medic să execute o venesecție. În ultima scenă a piesei *Celeripes* se vaită și se lamentează că nu se poate ridica în picioare din cauza durerilor.

Așa cum s-a arătat la sfîrșitul secolului trecut (9), cele două mici piese ale lui *Lucian* formează un tot unic prin zeița *Podagra*. Întreaga operă a lui *Lucian* ca și tonul parodistic al celor două piese ne întăresc convingerea că nici *Sommer* n-a vrut să scrie o dramă adevărată, deși a suferit el însuși de colică, a căutat alinarea durerilor sale prelucrînd pe un ton hazliu propria sa boală.

La vremea sa, poemul didactic al lui *Sommer* nu era fără precedent pe plan european. Cea mai cunoscută creație artistică a genului e neîndoicnic poemul didactic „*Syphilis sive Morbus gallicus*” al poetului medic-umanist italian Girolamo *Fracastoro* (1478—1553), o operă a cărei editio princeps a apărut la Verona în 1530. Poemul descrie suferințele și ispășirea păstorului Syphilis, care l-a supărat pe zeul Apolo, drept pentru care, ca pedeapsă, acesta l-a lovit cu o cruntă boală venerică. *Fracastoro* descrie într-un cadrul mitologic, bogat ilustrat, în versuri elegante simptomele și tratamentul sifilisului.

Opera lui *Lucian* și descrierea podagrai nu l-a inspirat numai pe *Sommer*. Alți contemporani, medici și poeți umaniști, au reeditat opera poetului grec, respectiv au creat poeme didactice similare.

Medicul și poetul german *Michel Toxites*, comentatorul operii lui *Paracelsus*, editează la Strassburg în anul 1570 — deci în anul genezei operii lui *Sommer* — lucrarea colectivă „*De podagrae laudibus Doctorum hominum lusus*”. Alături de „*Tragoediae*” lui *Lucian* este inserată în acest volum și opera polihistorului umanist german *Bilibaldus Pirckheimer* (1470—1530) „*Apologia sive laus Podagrae*” precum și poemul didactic al medicului parizian *Cristoph Ballista* „*De Podagra*”. În anul 1605 apare la Frankfurt tot un poem didactic, opera canonicului din Praga, Olmütz și Bautzen, *Georg Barthold von Pontanus* „*Triumphus Podagrae heroico-carmine celebratus*”. Simptomele podagrai sunt descrise și în operele medicilor *A. Campolongo* (Veneția, 1586), *H. Sacchetti* (Brescia, 1586) și *A. Meier* (Frankfurt, 1621). Interesul medicilor și al poezilor umaniști față de podagră are o neîndoicnică legătură cu frecvența acestei boli în acele timpuri.

Înainte de a trece la analiza poemului lui *Sommer* din punct de vedere iatroriografic expunem pe scurt conținutul său. Eroul piesei, cum s-a arătat, e *Colicus*, care dezvăluie cu larg suferințele îndurate și semnele bolii sale. Corul celor cu colici subliniază gravitatea acuzelor ca un fel de ecou al tînguirilor eroului, iar zeița *Colica* aduce osanale propriei sale puteri, cînd pe scenă apare zeița *Podagra* cu alaiul ei. Zeițele celor două boli — *Colica* și *Podagra* — intră într-o vie dispută, fiecare din ele căutînd să dovedească înfrîngerea sa în rîndul bolilor, subapreciînd în același timp puterea concurenței în tonul parodistic și cu exagerările caracteristice acestui gen literar. Corul podagroșilor, respectiv al celor cu colici își sprijină fiecare cu argumente zeița. În cele din urmă la propunerea zeiței *Podagra*, cele două boli cad de acord să-și unească puterile pe care de acum înainte „nici o putere a muritorilor nu-o va putea învinge” (11). În viitor — așa cum afirmă corul celor cu colici — „cohortele înrudite vor fi conduse de *Colica* cea îndrăzneată și de *Podagra* cea cumplită” (12).

În centrul descrierii lui *Sommer* se află două sindroame: colica și podagra. Deși denumirea de colică (colon nosos, colon passio — suferința colonului) indică o durere acerbă a intestinului gros, termenul chiar astăzi servește pentru a desemna crampele, accesele de durere provocate de diferite boli ale organelor cavității abdominale. În secolul al XVI-lea denumirea de colică ascundea o serie de sindroame dureroase foarte diferite ca etiologie.

Sub acest aspect, deosebit de instructivă este descrierea pe care o dă colicii manuscrisul medical maghiar din secolul al XVI-lea intitulat „*Ars Medica*”. Această lucrare a fost întocmită de *G. Lencsés* pe baza unor tratate medicale contemporane, printre care și cel al medicului francez *Jean Fernel*. Manuscrisul a fost editat în 1943 de *B. Varjas*. *Lencsés* asimilează colica cu sindromul obstipației, însoțită de dureri spastice violente, produse de afecțiunile colonului, intestinului subțire, peritoneului, mezenterului, rinichilor, afecțiunilor cauzate de vermi intestinali, de dizenterie etc. Simptomul principal al bolii l-ar constitui „acumularea de vînturi”, care produce obstipație. Aceasta ar produce colica, care „cauzează dureri în multe locuri și dese mîriituri și hiriituri” (13). În colicele produse de mucus, flegma „lipindu-se de intestine le roade, le șfișie și le sfredelește ca un burghiu, cauzînd o durere mare, greturi și vărsături” (14). În colicile renale sau peritoneale „crampele sînt foarte grave și de lungă durată” — scrie *Lencsés* (15).

Autorul pune în legătură geneza colicilor cu viața destrăbălată, cu consumare excesivă a vinurilor și a mâncărilor reci. În capitolul despre podagră, autorul amintește că „uneori cînd colicile sînt tratate în mod nesatisfăcător, se pot ivi și dureri în încheieturi” (16). Indiferent de explicația dată de *Leucses*, descrierea ne face să ne gîndim la dureri articulare, produse de colica saturnină. Această remarcă este foarte importantă pentru înțelegerea operei lui *Sommer*.

Simptomele sus-menționate ale colicii ca și o explicație similară a genezei lor le vom găsi și la *Sommer*. Acestea sînt expuse în piesă de Colicus, de corul celor cu colici și de zeița Colica.

Astfel, Colicus se plînge în repetate rînduri de durerile sale insuportabile. El evocă nopțile și zilele petrecute „între bocete și gemete”, se plînge de „otrava” care a pătruns în viscerale sale; suferințele punîndu-le în legătură cu obstipația cauzată de „stomacul moleșit” care-i provoacă „chinuri inalinabile”, „crampe intestinale, anorexie, insomnie, dar mai ales dureri violente”, care nu pot fi calmate de nici un medicament. În timpul acceselor apar „strînsori nesfirșite, ghiorăituri ne-bunești”, căci „vînturile n-au cale de ieșire”. Adresîndu-se zeiței, Colicus își caracterizează boala în mod plastic: „Stînd pe pîntecele meu ghemuit, păzești casa mea cu sluga ta, chinul” (17). Pretinde că durerile sale sînt mai mari, decît chinurile produse de călău, și mai insuportabile ca durerile facerii (18). *Sommer* amintește și în versurile votive de caracterul periodic și violent al durerilor. Pe baza acestora am putea crede ca boala poetului ar fi fost o colică renală sau hepatică, dacă alte simptome semnalate în piesă, nu ar contrazice această explicație.

Caracterul insuportabil al durerilor este invocat și de corul celor cu colici. Ei preamăresc zeița Colica, care „prin cătușele sale durabile, rănește viscerele și prin neli-niștitoare sale ghiorăituri ferecă căile închise ale stomacului” (19), producînd „dureri mușcătoare aproape nevindecabile” (20) Colica se autointitulează „Domnița durerilor triste” care „își întinde puterea asupra întregului stomac” (21).

Drept cauza bolii *Sommer* acuză excesele. Colicus în piesă se lamentează că și-a contractat boala „deunăzi în propria casă, tras pe sfoară în mod nenorocit de toți oaspeții mei nemernici” (22), (se referă probabil la ospățuri). Corul celor cu colici își preamărește zeița prin cuvintele: „Tu înrobești pe cei destrăbălați” (23)

Nu putem trece sub tăcere faptul că, în lucrarea lui *Sommer*, unele simptome descrise nu se încadrează în tabloul clinic al colicii renale, hepatice, intestinale etc. Astfel, Colica se plînge că boala „această ciumă s-a născut în adîncul intestinelor și trecînd asupra membrilor, se lipește de acestea mai încapățînat ca hainele înnuiate cu sîngele negru al lui Nessos” (24). Zeița Colica amintește paralizia drept una dintre cele mai crunte simptome ale bolii („De aici vine paralizia, a miinilor care alîrnă, într-atît încît ei blestemă pînă și întîrzierea morții”, 25). Intrînd în alianță cu Podagra, Colica îi propune acesteia că-i va preda „sluga sa Paralizia — Chiragrei, ca de azi înainte să asculte de porunca ambelor dintre noi” (26). Este deci neîndoielnic că poetul se referă la paralizia membrilor ca la un simptom al colicii.

Cunoaștem mai ales o formă a colicii care e însoțită de paralizia membrilor — colica saturnină. Faptul că în cazul de față ne putem gîndi la o asemenea afecțiune, îl atestă și alte date. Este cunoscut, că în colica saturnină comprimarea superficială a abdomenului mărește, iar cea profundă scade durerile. În opera lui *Sommer* găsim referiri și la aceste simptome. Colicus relatează că în timpul bolii sale n-a putut sta, nici umbla, durerea fiind calmată doar de apăsarea abdomenului prin genunchii săi („Genunchiul tras în sus sprîjină stomacul”) (27). Zeița Colica amintește la rîndul ei că cei suferinzi „își apasă puternic cu mîna stomacul neli-niștit”, în schimb, nu suportă nici haina cea mai ușoară („Detest voluptatea hainelor moi”) (28). Simptomele de mai sus împreună cu paralizia fac verosimilă presupunerea că boala lui *Sommer* să fi fost o colică saturnină. Pentru o astfel de explicație ar pleda și faptul relatat că, colica vegetală — de fapt o formă a colicii saturnine — era foarte răspîndită în Europa secolului al XVI-lea. Dacă versurile

de mai sus, din poemul lui *Sommer*, nu sînt exagerări poetice, atunci el a descris pentru prima dată în literatura noastră tabloul clinic al colicii saturnine.

Alături de colică, cum s-a arătat, poemul descrie și sindromul podagrei. De la început trebuie să precizăm că medicina secolului al XVI-lea, urmînd antichitatea greco-romană, a înțeles prin podagră nu numai artrita urică, ci toate afecțiunile articulației piciorului, așa cum afecțiunile articulare erau denumite în totalitatea lor artrite. Pornindu-se de la localizarea anatomică a bolii se vorbea de podagră, chiragră, rachiagră în funcție de atingerea articulațiilor piciorului, mîinii, coloanei vertebrale. Aceasta concepție e împărtășită și de *Lucian*. Nici *Sommer* și nici contemporanii săi nu disting simptomele reumatismului de cele ale artritei urice, greșeală ce se reflectă și în opera lui *Lencsés*. El descrie de pildă just caracterul evolutiv al afecțiunii articulare: arată că boala „apare insidios, lent, începînd la unii în articulația policelui piciorului, la alții în călcie, iar la alții în articulația tălpii”. Podagra — scrie el — poate atinge „oasele gleznei, fiind însoțită de umflătură, roșeață, căldură, durere acerbă”. Între complicațiile bolii el amintește nodurile articulației mîinii și a picioarelor („artrita nodoasă”) „în care caz articulațiile ies din locul lor, își pierd mișcările și devin incurbate” (29). Descrierea este caracteristică sub multe aspecte pentru artrita urică, dar unele semne pot fi interpretate drept simptome ale reumatismului poliarticular cronic primar sau al artritei deformante. Drept cauză a bolii, *Lencsés* acuză excesul în mîncare și consumarea excesivă a vinului.

Concepția despre podagră a lui *Sommer* e mult înrudită cu cea a lui *Lencsés*, deși s-a arătat că el pornește de la descrierea din dramele lui *Lucian*. Totuși unele pasaje indică cunoașterea unor concepții ale vremurilor mai noi. În ansamblul ei, din punct de vedere medical, descrierea podagrei e mult mai puțin reușită ca cea a colicii. Semnalînd sosirea zeiței Podagra și a alaiului ei, corul celor cu colici dă totodată o descriere destul de fidelă a simptomelor cardinale ale bolii.

Podagra e purtată de supușii săi pe un scaun regal, picioarele sale nodoase sînt acoperite cu perne, ea le ferește de atingere „căci boala, cu armatele sale mobile ocupă numaidecît talpa tumefiată și — ca sfîntul — se ferește de atingerea pămîntului, ca nu cumva degetele sale moi să fie pingărite de lutul profan”. Articulațiile mîinilor sale sînt de asemenea „nodoase” (30). Descrierea eufemistică a zeiței Podagra este de fapt relatarea simptomelor articulare, a inflamației, a înfîmătășii, a imposibilității de a umbla, a deformației articulației mîinii. Referirile corului celor cu colici la pleoapele „tumefiate și roșiatice” ale zeiței Podagra, exprimă probabil în mod eufemistic insomnia produsă de crizele de artrită urică.

Despre boala propriu-zisă aflăm cele mai multe date din gura zeiței Podagra, care se laudă că ea, întocmai ca și celelalte boli, s-a eliberat din cutia Pandorei „și a atacat trupul bolnav al muritorilor . . . un grup s-a lipit de brațe, altul a asediat capul și toate încheieturile nenorocitului om. Atacul m-a aruncat în luptă, pe mine Podagra, drept prima, iar eu cu chibzuință am zburat în mijlocul corpului și apăsată de greutatea amenințătoare a bolilor n-am mai avut posibilitatea de a mă ridica” (31). Epoca greco-romană a crezut că afecțiunile articulare apar mai întîi la picioare și numai după aceea atacă și celelalte articulații ale corpului. Concepția de mai sus se reflectă și în monologul zeiței Podagra. Tot de la ea aflăm că durerile piciorului sînt exacerbate, iar boala agravată dacă bolnavul consumă în mod abuziv vin. Boala cauzează dureri mari „fiecare slujitor este la locul unde a primit porunca de a se stabili și domnește peste încheieturile oaselor, fie că le este pe plac să chinuie genunchii, fie mîinile” (32). Între cauzele podagrei *Sommer* enumeră și afecțiunile cauzate de aer. „Fie îți servește și atmosfera” (34) afirmă corul podagroșilor despre zeița lor Podagra la rîndul ei se laudă că a anexat-o oștirii sale pe „Chiragra” și că durerea produsă de ea e atît de acerbă că împotriva ei medicamentele și medicii sînt neputincioși. („Nici o boală nu e mai cruntă, și mai acerbă, nici o pestă nu bîntuie mai barbar decît mine, care fmi bat joc de mîinile vindecătoare”) (34). Dacă luăm în considerare faptul că terapia secolului al

XVI-lea e deosebit de sărăcăcioasă, dacă acestea îi mai adăugăm și interesul deosebit arătat de contemporani — medici și poeți — față de durerile cauzate de sindromul podagrei, autolauda zeiței din piesa lui Sommer ne pare oarecum motivată.

Tot ceea ce — în versuri bogate. În referiri mitice, de multe ori greu inteligibile — ne spune în continuare corul podagroșilor și zeița Podagra nu adaugă nimic nou la înțelegerea bolii.

Sommer autorul singurei drame în limba latină a literaturii germane din Transilvania, n-a fost medic, sau cel puțin nu avem cunoștință să fi profesat medicina. Descrierea reușită a colicii din piesă, alături de cultura generală a poetului și a legăturilor sale cu prietenii-medici se datorește în primul rând experienței proprii. E probabil că tot suferința proprie a fost motivul care l-a determinat pe Sommer să studieze capitolele despre colică ale tratatelor de medicină. Dar nu e exclus, ca — întocmai ca și alți umaniști ai timpului său — poetul să fi audiat și lecții de medicină în timpul studiilor sale universitare. Descrierea mult mai puțin reușită a podagrei, raportată la cea a colicii, ne face să înclinăm spre prima presupunere.

„Marelui poet și răului creștin“ (36) — soarta i-a jucat o festă macabră — Sommer și-a bătut joc de zeița Colica și Podagra, care drept pedeapsă, au asmuțit asupra lui pe sora lor Ciuma. După însemnările unui contemporan el a căzut pradă epidemiei de pestă la 8 august 1574, după ce a scris — tocmai în legătură cu această boală — singura sa poezie în limba germană („Zur Zeit der Pestilenz“).

Sosit la redacție: 6 iunie 1970.

Bibliografie

1. De viața și activitatea sa s-au ocupat mai pe larg: I. TRAUSSCH: Schriftsteller-Lexicon III. Kronstadt, 1875. pp. 319—324. GÁL. Kelemen. A kolozsvári unitárius Kollégium története (1568—1900), II. Cluj, 1935. pp. 365—368. Hermann SCHULLER: Johannes Sommer (1574—1642), Leben und Wirken eines Südostdeutschen Humanisten Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1941 (Anul 64), pp. 38—60, 126—135, 205—35. ȘT. BÎRSĂNESCU: „Schola latina“ de la Côtinari. Biblioteca de curte și Proiectul de Academie al lui Despot Vodă, București, 1957. pp. 9—112. A. PIRNĂT: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren, Budapest, 1961 pp. 15—53. A. HUTTMANN: Medici brașoveni, popularizatori ai cunoștințelor medicale și igienice. În vol. „Chipuri și momente din istoria educației sanitare“. București, 1964. pp. 263—68, 2. Prima ediție (cu alte lucrări ale lui SOMMER): Wittenberg, 1580 Ediția II: „Delitiae poetarum Hungaricorum“, Frankfurt, 1619.. Cf. SZABÓ Károly — HELLENBRANDT Árpád: Régi magyar könyvtár, III Budapest, 1898. Nr. 4809 și 1245. Autorii acestui studiu s-au folosit de textul din nr. 1245;
3. Constatările privind viața lui I. Sommer și activitatea sa se bazează în mare parte pe studiul lui H. SCHULLER. În afară de el, cu „Colicae et podagrae Tyrannus“ doar HUTTMANN s-a ocupat pe larg, dar nici SCHULLER nici HUTTMANN n-au epuizat problema; 4. „De Colica sau Phalaecium Epigramma ipsius poetae, ad Georg(ium) Bl(andrata) Doctorem“ (Epigrama hendecasyllabică a poetului despre Colica sa proprie către doctorul Georgio Blandrata) Denumirea de vers hendecasyllabic derivă de la poetul grec antic PHALAIOS (sub forma latinizantă PHALAEIUS); 5 După H. SCHULLER: op. cit. p. 207 SOMMER în versurile sale votive ar cere lui BLANDRATA să rețină colica la sine. Această afirmație derivă din înțelegerea greșită a textului latin și contrazice griji purtate de poet Domnitorului, „ăci dacă SOMMER „trimite“ colica atunci și JÁNOS ZSIGMOND se poate îmbolnăvi. Fraza „mitto tibi colicam“ — după cum reiese din textul care urmează — trebuie înțeleasă în sensul „îți trimit versurile mele despre colică“ și nu „îți trimit colica“; 6 Și din Moldova SOMMER a trebuit să se refugieze din cauza boerilor ale căror interese au fost lezate de politica lui DESPOT Vodă. vezi: PIRNĂT: op. cit. 18; 7. op. cit. p. 209; 8. op. cit. p. 21; 9. LUCIANS: „Schnellfuss oder die Traeodie von Podagra, übersetzt von K. Fr. HERMANN Göttingen. 1852 p. 4; 10.

Despre literatura poeziei în secolul XVI—XVII. vezi ADELON și colab.: Dictionnaire de médecine, Paris, 1834. XIV. pp. 240—247. Despre M. TOXITES vezi încă 1. Ch. G. JÖCHER: Allgemeines Gelehrten Lexicon v. IV. Leipzig, 1751. pp. 1288—89, A. HIRSCH: Biographisches Lexicon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker. v. V. Wien und Leipzig, 1887. p. 709. Despre B. PIRKHEIMER vezi încă Ch. G. JÖCHER Lexicon III. Leipzig, 1751. pp. 1587—1588 și RÉVAI Nagy Lexikona, IV. Budapesta, 1922. pp. 572. (De altfel, B. PIRKHEIMER a stat în legătură strînsă cu Conrad CELTES, animatorul Societății Danubiene.) Despre Ch. BALLISTA vezi JÖCHER Lexikon, vol. I. Leipzig, 1750. p. 746. Despre G. B. PONTANUS vezi JÖCHER Lexikon, III. Leipzig, 1751. pp. 1686—87; 11. I. SOMMER: op. cit. vezi nota nr. 2. pag. 463; 12. ibidem; 13. XVI. századi magyar orvosi könyv. Introdus și publicat de VARJAS Béla. Cluj, 1943. p. 239; 14. Ibidem; 15. Ibidem; 16. op. cit. p. 388; 17. I. SOMMER: op. cit. p. 459; 18. I. SOMMER: op. cit. p. 458; 19. Idem pp. 459—460; 20. Idem. p. 457; 21. Idem p. 462; 22. Idem. p. 458; 23. Idem. p. 460; 24. Idem. 457; 25. SOMMER: op. cit. 462; 26. Idem. p. 463; 27. Idem. p. 456; 28. Idem. p. 462; 29. LENCSÉS: op. cit. p. 388; 30. SOMMER: op. p. 458; 31. Idem p. 461; 32. Idem. p. 461; 33. Idem. p. 459; 34. Idem. p. 361; 35. TRAUSCH: op. cit. p. 319; 36. A. PIRNÁT: op. cit. p. 59.